

Szélárnyék a Viharsarokban

Féja Géza kriminalizálásának kísérlete, 1945–1949

III. rész

„Illetékes köröknek az a felfogása, hogy amennyiben közönséges bűncselekményt nem követtek el s háborús bűnösöknek nem tekinthetők, az ilyen irodalmi vétségekből nem akarnak bűnügyeket csinálni.”
Major Róbert miniszteri tanácsos, 1946. április 27.

A vádirat. Az ügyész Féja Gézát az 1945. VII. tc. által törvényerőre emelt Nbr. 15. § 4. [helyesen: a VII./1945. tc. II. sz. melléklete 15. § 4.] pontjában¹⁸¹ meghatározott népellenes büntetssel vádolta. „Népellenes büntettségben bűnös: aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt elmondott beszédben vagy rádió útján huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy a fasiszta és a demokráciaellenes irányzatok elterjesztése és megerősítése végett vagy a faji és felekezeti gyűlölet felkeltése, illetőleg ébrentartása céljára a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja és az országra káros irányba terelje.”

A tanúvallomások szerint Fájának a mindennapi emberi érintkezésben, a szerkesztőségben stb. nem volt antiszemita megnyilvánulása. A vád „tanúja” Féja publicisztikája. Közel száz átvizsgált cikkből tizenkilenc tétel: 1 teljes szöveg, 17-ből kiemelt idézet, és a 102 oldalas *Magyar irodalomszemlélet* című brosúrából néhány, különböző szövegösszefüggésből vett, összességében kb. egy oldalnyi szemelvény. Pontosítsunk: az idézetek valójában 21 forrásból valók. A *Te tudod* című írásba belekeverik Féja szárszói felszólalásának egy mondatát, a *Magyar irodalomszemlélet* idézetei közé irodalomtörténete 3. kötetének egy mondatát.

ZIMONYI ZOLTÁN (1943) nyugalmazott középiskolai tanár, szerkesztő, irodalomtörténész. Kutatási területe a huszadik századi magyar irodalom (népi írók, Hetek írócsoport, Németh László, Féja Géza), Miskolc és Borsod–Abaúj–Zemplén megye irodalmi hagyományai. A *Napjaink, Látóhatár* munkatársa, az *Orpheus* főszerkesztője volt.

181 A kormány népellenes *büntettekről* hozott első, 81/1945. M. E. számú rendelete 15. §-ának mindössze 3 pontja volt, ezek egyike sem vonatkozhatott Féjára. A 17. § *népellenes vétségéről* rendelkezett. A módosító 1.440/1945. M. E. számú rendelet – a VII./1945. tc. II. sz. melléklete – a vétségként, enyhébben büntetendő cselekményeket súlyosbításként áthelyezte a népellenes büntettek közé.

Az idézés manipulatív is lehet. Dr. Bojta Béla (1899–1969)¹⁸² államtitkár a Népbíróági Közlönyben¹⁸³ „feltűnést keltő nyilatkozatot adott”¹⁸⁴ arról, hogy a teljes szöveg értelmezése szükséges a vádálláspontban. Egyes hírlapi közlemények kiszakított szövegrészei nem képezhetik a vád tárgyát, mert az irányított sajtó-időkben fedőmondatokként a háborús hírveréssel közvetlenül összefüggő kisebb szövegrészeket is tartalmaztak. „Méltánytalan lenne, hogy a jelentéktelen mellékszövegrészek miatt bűnösséget állapítsanak meg.”

Láthattuk a motivációkból, a nyomásgyakorlás különféle technikáiból is érezhettük azt, amit a vádirat is megerősít: Justitia nem mindig bekötött szemmel mérlegelte Féja háború előtti és alatti tevékenységét. A vádiratban sok a pontatlanság. Trehányságnak is vehetnénk, de oly rendszerszerűek, hogy célzatosságuk aligha zárható ki. A szövegkörnyezetből kiragadott idézetek egy része nem tükrözi a szerző álláspontját. Többször fasiszta sajtótermékek jegyzékén lévő forrást tüntetnek fel a valódi (pl. Magyarság, Magyarország) helyett. A jegyzetekben igyekszem ezekre rámutatni. Itt most csak egyetlen példát emelek ki a manipulációra. A vádirat elsőként a *Te tudod* című újságcikkre hivatkozik. A kezdő idézet erős felütés, de nem a megnevezett cikkből való. Az 1943-as szárszói találkozón hangzott el, és a holokauszt után igen érzékennyé váló kérdést vetett fel: a zsidóság esetleges új harcát a történelmi fordulat után a magyar értelmiség ellen. A szöveg fajvédő, kétségtelen antiszemizmussal, de nem uszító, sőt, Németh Lászlóhoz hasonlóan arra int, hogy a magyarság ne adjon okot a zsidóságnak a bosszúra. A szárszói vendégszöveggel tematizálni lehetett Féja cikkét, amelyben a zsidó szó elő sem fordul. A *Te tudod* reváns a Szép Szóban 1938 decemberében megjelent „Feljelentés”-re. Egy utcai összefutás publicisztikai lenyomata – alighanem az időközben megszűnt Szép Szó valamelyik vezető személyiségével (K. Havas Gézával? Gáspár Zoltánnal?) Emlékezzünk Dernői Kocsis László tanúvallomására: Féja fő jellemvonása a személyes belső indulat, írásai táplálkozhattak abból a véletlenből, hogy valakivel találkozott az utcán és vitába keveredtek, „amivel kapcsolatos legszemélyesebb nézeteit Féja mindig cikkekben akarta megírni”¹⁸⁵

A 1940. júliusi cikk tematizálásával a vád „nyert” egy évet, így jobban megfelelhetett a törvénynek: a büntethetőséghez „állandó jellegű és folyamatos tevékenységet” kell kifejtetni. Az inkriminált többi cikk 1941. március–1942. május között jelent meg, lényegében egy év alatt.

182 Debrecenben az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnökségi államtitkára volt. Megszervezte a Népbíróóságok Országos Tanácsát, amelynek bírója, majd 1948-ban elnöke lett. Elnöknek Rákosi Mátyás utasítására nevezték ki, a tisztségben Major Ákos korábbi hadbíróvá váltotta. (Wikipédia)

183 *Újságírók működésének vizsgálata*, 1946. május 11., 3.

184 A NOT elnökének érdekes állásfoglalása az újságírók működéséről. *Kis Újság*, 1946. június 23., 2.

185 L. még Féja Géza: Számvetés. *Kelet Népe*, 1939. május, 323–324.

A 19 tételben előadott bizonyítékok közül 12 az antiszemitizmust kívánja alátámasztani, 7 nem érinti a zsidóságot. Érthetetlen, hogy néhány egyáltalán hogyan lehetett a vád tanúja. De 1945–46-ban az értékválasztási szabadság megszűnt, a jogtisztelő konzervatív jobboldal reakciós, fasiszta, népellenes bélyeget kapott. Miért népellenes bűn, ha valaki a marxizmust vagy akár a baloldali írókat bírálja, amikor e világnézet alapján a Horthy korszakban parlamenti párt működött, megjelentek baloldali írók könyvei? Vádirat tárgya lehetett a '30-as évek közismert ukrajnai éhhalálnak a megemlézése egy cikkben. Ez utóbbiak zöme ma már némiképp érthetetlen is, a kor szellemében „a demokráciaellenes irányzatok elterjesztése és megerősítése” vétségét valószínűsítették meg.

14. számú irat Vádirat

„Budapesti Népügyészség Budapest, V. Markó u. 27. III. em.
1946. Nü. 2454 szám A rendőrség száma: 12.449/6./1945. sz. pr.
A Budapesti Népbíróságnak, Budapest

A nyomozás iratait idezárva, a következő Vádirat benyújtásával küldöm át: A szabadlábban lévő Féja Géza [...] ¹⁸⁶ terhelhet vádolom az 1945. VII. tc. által törvényerőre emelt Nbr. 15. § 4. pontjában ¹⁸⁷ megh. népellenes bűntettel.

A terhelte a Magyarság ¹⁸⁸ 1940. VII. hó 9. számában „*Te tudod*” címmel a baloldali írók ellen írt. Idézetek:

„Jöhet olyan történelmi helyzet, midőn demokratikus és más efféle jelszavak cégére alatt majd a zsidóság új harcot kezd a magyar értelmiség ellen, hogy a szellemi vezetőszeret ismét kezébe kaparintsa...” ¹⁸⁹

„Találkoztam veled, helyesebben veletek, akikkel, valaha úgy hittem, emberi közösséget építhetünk. Most azonban ti figyelmeztettek arra, hogy *milyen áthidalhatatlan emberi szakadék épült közöttünk*. Idegenül néztünk egymásra, én valami csöndes humorral, te pedig epés, keserű dühvel, s komikus, helyzetedhez egyáltalában nem illő fölénnyel. Hiszen te tudtál mindent és még ma is úgy érzed, hogy te tudsz mindent”

„Lenézted és barbárnak tartottad azt az embert, akinek még ösztönei is vannak. Magadban, titokban lenézted a magyarságot [...]” ¹⁹⁰

186 Személyi adatok.

187 L. a *Hitel* 2020. decemberi számában a tanulmány II. részének 152. sz. jegyzetét.

188 A cikk a Magyarországon jelent meg. A Magyarság szélsőjobboldali lap volt, felkerült a fasiszta sajtótermékek jegyzékére, a „tévedés” a vádat súlyosbította.

189 Az idézet első bekezdése nem a cikkből, hanem Féja szárszói felszólalásából való. Az ügyész valószínűleg Major Róbert véleményéből emelte ki, aki helyesen jelölte meg a forrást.

190 A vádirat a mondat első felét idézi csak. A folytatása: „is, mely szerinted sehogyan sem volt alkalmas a liberális kapitalizmus »klasszikus« kivirágoztatására.”

„Intellektuális gögben és intellektuális elhújasodásban szenvedtél”¹⁹¹

„Te a járványt szeretted volna állandósítani.”

„A ti kapcsolataitok a felszín hálózta be, az *internacionális felszín, bizonyos anyagi javak élvezőinek világát, azokat, akiknek egyetlen hitük életstandardjuk feltétlen biztosítása*. Ti politizáltatok, nagyképűsködtetek, hazudoztatok, s mindig ennek az életstandardnak a nevében.”

„...e mentés érdekében mindenre képesek vagytok. *Szövetkeztek akár az ördöggel is...*”

„Megástátok a szakadékot. ... A másik oldalon pedig ti állotok, akik *internacionális ügyességgel minden közösséget meg akartatok nyergelni a saját érdekeitek szolgálatára*. Nem faji, politikai vagy világnézeti szakadék csupán ez, sokkal több annál: emberi szakadék. Ti ástátok... Úgy kell búcsúznom tőletek, hogy: *ti lássátok, hiszen »mindent tudtatok« és »mindent tudtok.«*”

A terhelt 1941. március 27-én a Magyarországon, Antal István veszprémi beszédével kapcsolatban „*A magyar egyensúly kérdése*” címmel cikket írt. Idézték a cikkből:

„a háború azonban meggyőzött bennünket arról, hogy *a zsidóság szellemi és gazdasági vezetőszerpe minden bizonnyal jóvátehetetlen katasztrófába vitte volna az országot.*”

„A zsidóság nálunk tipikus városi-kapitalista elem lett, s a maga városi-kapitalista érdekeiben öncélúságot látott, irányító szerepe éppen ezért merev ellentétbe került a magyar érdekekkel.”

A terhelt 1941. május 3-án a Magyarországon „*Három dimenzió*” címmel túlzóan irredenta cikket írt, melyben a zsidókat idegeneknek nevezte. „*A félig-meddig vagy csak látszólag beolvadt idegenek, zsidók és mások...*”

Terhelt a Magyarország 1941. május 31-i számában „*Terméketlen vita*” címmel cikket írt. A cikkben a következő kitételek vannak:

„A második internacionálé megmaradt kispolgári érdekképviselőnek »szociológiai« dünyögése például semmiképpen sem szolgálhatja a magyar munkásság érdekeit...”

Terhelt 1941. május 23-án a Magyarországon „*Alkalmazkodjunk*” című cikkében többek között a következőket írta:

„A kialakuló új európai rend az emberi elit legjobb és legörvendetesebb és legigazabb emberek vezetésével valósítja majd meg ezután az újjáépítés nagy művét.”¹⁹²

191 A mondat folytatása Féja cikkében: „és mit sem tudtál róla, hogy *a lelkeknek és a szellemeknek is vannak járványos betegségei, gyógyszerei és orvosai*”.

192 A szöveg helyesen: „Holott ez a törekvés a legteljesebb mértékben ellenkezik a kialakuló új európai renddel, amely az emberi elit legjobb és legörvendetesebb és legigazabb emberek vezetésével valósítja majd meg ezután az újjáépítés nagy művét.” A vádiratban „idézett” rész alkalmas arra, hogy az európai új rend alatt Hitler Európáját, a náciizmust sejtjük. A cikk épp ellenkezőleg (a szót mellőzve ugyan) a nyilasokat, a „selejtes réteget” támadta,

A terhelt a Magyarország 1941. július 8-i számában „*Régen várt fordulat*” című cikkéből részlet:

„*Melchinger*¹⁹³ igen helyesen állapítja meg, hogy fővárosunk végigszenvedte »a nagy metropolisok asszimilációs sorsát oly mértékben, amely még ma is ijesztő«. Fővárosunkban zsidó írótabor burjánzott, melynek csak a nyelve volt magyar, legfőbb eszményét pedig az export termelésben látta. Export-terményei természetesen nem a kultúrnemzetekhez és a dolgozó európai népekhez szóltak, hanem a külföldi metropolisok hasonszórú elemeihez, a hedonista nagypolgársághoz és a félművelt kispolgári réteghez.”¹⁹⁴

Terhelt a Magyarország 1941. június 23-i¹⁹⁵ számában „*Örök paraszt, vagy teniszező nép*” címmel cikket írt:

„Most pedig egy biztos pusztulás felé haladó ideológia akarja tönkretenni a búzát, s az így keletkezett tömegéhség útján próbál méltó végnek emberi hekatombákat »teremteni«. Amerikában a rideg kapitalista nyereszkesedés támadta meg a búzát, az ukrán mezőkön pedig az »ideológiai« örület hirdet háborút ellene.”

A terhelt a Magyarország 1941. június 28-i számában „*A fegyverek és a múzsák*” című cikkéből idézet:

„Nálunk néhány »kritikus« heteken keresztül hadakozott egy nagysikerű film ellen, mert tragikusnak végződik. Hát: olvassanak többet és nézzenek kicsit körül a világban. *S legyenek annyira türelmesek a kultúrával szemben, mint Európa sorsdöntő küzdelmet folytató és állig felfegyverzett nemzete.*”

A terhelt a Magyarország 1941. szeptember 1-i számában írt cikkében¹⁹⁶ többek közt a következőket írta:

„Az elszakítás után az újabb zsidó nemzedékek már nem kerestek kapcsolatot a magyar gondolattal, klubokba tömörültek, de ezeknek a kluboknak semmi közük sem volt a magyar, vagy pedig az európai kultúrához, hanem a »társadalmi élet« és a jópolgári szórakozás gyüldéi voltak.”

A terhelt a Magyarország 1941. szeptember 3-i számában „*Haldoklók és feltámadók*”¹⁹⁷ címmel megjelent cikkéből részlet:

„A rideg anyagelvűség s törvényes és törvénytelen gyermekei, a nagyképű marxista »dialektika«, melynek minden elméletét, jóslatát és »biztos következ-

mert az ún. „magyar utat” a nácizmushoz csatlakoztatnák. Féja „a magyar önállóságba vetett európai hit” mellett érvel.

193 Az esti *Magyarország* július 7-én átvette és közölte dr. Siegfried Melchinger Neues Wiener Tagblattban megjelent, magyar irodalomról szóló cikkét. Féja erre reagált, kétfelé vág.

194 A vádirat lényegét nem érintő pontatlansággal, öt helyen hibásan idézi a cikk részletét, jegyzetelési vagy gépírói hibáról lehet szó. A szövegrészt az eredetinek megfelelően kijavítottam.

195 Téves dátum, helyesen: július 23.

196 A cikk címe: Nagyvárad-i notesz.

197 Helyesen *Haldoklók és feltámadók*.

tetését» megcáfolta az idő, a kapitalista vakondlátókör, mely nem tudta elképzelni, hogy hatalmának megrendülése után is tovább állhat a világ, s az a zsidó szellemi és erkölcsi üzletesség, mely mindig olyasmit próbált elhíttetni a tömegekkel, melyben ő maga a legkevésbé sem hitt.”¹⁹⁸

A terhelt a Magyarország 1941. október 12-i számában megjelent „A két háború” című cikkéből részletet:

„A most folyó háborút is a régi világpolitikai szerephez való ragaszkodás, illetve új világpolitikai szerepre való törekvés robbantotta ki.”

„A magyarságot ezekben a napokban két szempont irányíthatja: a politikai realizmus és népi egyéniségéhez, eredeti emberi és politikai hivatásához való legszigorúbb¹⁹⁹ ragaszkodás. Legszentebb érdekeink forognak kockán”

„A magyarság tisztában van azzal, hogy egész léte forog kockán a totális háborúban.”

A terhelt a Magyarország 1941. november 25-én megjelent számában „Álarcosbál” címen a következőket írta:

„A magyar filmgyártás néhány esztendővel ezelőtt még teljesen idegenek kezében volt”

A terhelt a Magyarország²⁰⁰ 1942. február 24-i számában „Öngyilkosság” cím alatt többek között a következőket írta:

„A tegnapi zsidó magatartás végső állomásnak igen jellemző példája Stefan Zweig sorsa.”

A terhelt a Magyarország 1942. március 31-i számában „A szellem jogán” címmel a következőket írta:

„Semmi azonosságot nem vállalunk azzal az emberséges jelszavakba csomagolt, de dilettantizmust és a magyar történelmi igényekkel szemben közömbösséget tartalmazó szellemmel, melyet 1918-ben Jászi Oszkárék képviseltek.”

A terhelt 1942. május 11-én a Magyar Élet kiadásában „Magyar irodalomszemlélet” című könyvében felmérte a magyar irodalmat. A mű tendenciózusan jobboldali, antiszemita beállítottságú. A könyvből kimaradt Szomori, Heltai, Molnár, Ambrus, Hunyadi, Földi, Szekfü, Schöpflin, Kassák stb. Adyról pl. Féja ezt írja: „...Babitsal szemben a keresztény germán elvont életeszménynek és humanizmusnak jellegzetes képviselője...”²⁰¹

198 A Vádirat a rövidke szöveget számos kisebb pontatlansággal idézi. Többek között elhagyta az idézőjeleket, „az a zsidó” helyett „a zsidó” szerepel. A mondat befejezését lehagyta „melyben ő maga a legkevésbé sem hitt: valamennyien »halálfiak».”

199 Az eredetiben: *legszilárdabb*.

200 Ismét téves forrásmegjelölés, ez a cikk is a Magyarországon jelent meg.

201 Az idézet Féja irodalomtörténetének 3. kötetéből, az Ady-fejezetből való. L. Nagy vállalkozások kora. *Magyar Élet*, 1943, 166–167. A szövegkörnyezet szerint Féja Babits „életszegénységét, élményhiányát” Ady „életének túlságával” állítja szembe. Az újabb kiadásból nemcsak az idézett mondat, hanem a Babits–Ady szembeállítás is kimaradt. L. *Éghajlat*, 2019, 146. Az eredeti szöveg írásképe egyébként „keresztény-germán”, amivel a náciizmus nem gyanúsítható.

Részletek a könyvből:

„A zsidó író azonban megtalálta piacát a nemzetközi burzsoázia fáradt ínyeit csiklandozó »művei« segítségével. A magyarországi zsidó írók a legkiáltóbb bizonyosságok a zsidók asszimilációjának sikertelenségéről...”²⁰²

„Az irodalomtörténetnek egyikükkel sem akadt dolga, távolról sem zsidóságuk, hanem termelésük²⁰³ ipari jellege miatt. Némelyikük ugyan egy időre az irodalmat irányító befolyásra tett szert, mert irodalmi szerepe összekapcsolódott a zsidó nagytőke szerepével...”²⁰⁴

„Az irodalomtörténet sommásan végezhet velük, mert nem is mondhat irodalmi ítéletet ottan, ahol nincsen szó irodalmi értékről.”²⁰⁵

„A zsidóság jellegzetes és elszánt élharcosai árulót keresnek mindenki-
ben, aki fajvédelmi harcukat nem támogatja, ám megfélemlenek arról, hogy
ők árulták el a szellemet, midőn egyetlen szellemi nézőpontjukká fajvédő,
törzsi érdekeiket tették. A zsidókérdés megoldása, gyökeres, szigorú, de em-
berséges rendezése a magyar szellemi élet egészségének is létfeltétele, mert
míg a kérdés elintézetlen, a be nem olvadt zsidóság a maga anyagi eszközei-
vel és tagadhatatlan képességeivel romboló gyújtóanyagot csempész szellemi
életünkbe.

A magyar szellem eléggé megsínylette az idők változását. A zsidóság a hoz-
zája kapcsolódott magyságtöredék²⁰⁶ segítségével hamis irányba tereli sors-
kérdéseink értelmét és olyanfokú eszmei kisajátítást s fogalmi zűrzavart rend-
szeresít, mely a gyengébbeket okvetlenül megzavarja...”²⁰⁷

A terhelte a Magyarország 1942. március 4-i számában „*Kolhoz, kisbirtok, szö-
vetkezet*” cím alatt a következőket írta:

„Ukrajna mezőgazdasági újjászervezése arra int, hogy a helyes faluszövet-
kezet²⁰⁸ és faluközösség megteremtése elsősorú és sürgős feladat. *Nemcsak
tankok és repülőgépek csatáznak, hanem életelvek és életformák is még sohasem tapasztalt méretű²⁰⁹ küzdelmet folytatnak.* Az ukrajnai újjászervezés is azt mutatja,²¹⁰ hogy a magyar népi gondolat hívői helyes úton járnak.²¹¹ *A csupasz individualizmus éppen olyan pusztító hatású, mint a gépies kollektívizmus. A kettő között építhető fel a helyes életforma, s ebben az építő munkában példát kell nyújtani²¹² annál is inkább,*

202 *Magyar irodalomszemlélet*, i. m. 73.

203 Az eredetiben: termésük.

204 Uo.

205 Uo.

206 Az eredetiben: magyarságtöredék.

207 I. m. 85–86.

208 Az eredetiben: faluszervezet.

209 A vádiratból kimaradt szó.

210 Az eredetiben: azt bizonyítja.

211 Az eredetiben: jártak.

212 Az eredetiben: nyújtanunk.

mert mezei életformánk tökéletes megújhdásán múlik sok minden, többek között: népünk további szaporodása és éppen ezért: sorsunk a Kárpátok medencéjében.”

A terhelt a Magyarország 1942. április 8-i számában „Farizeusok” címmel a következőket írta:

„Keményen, kíméletlenül és sokáig ostromoztam a magyar középosztályt, de sohasem kaptam ezért általános gyűlöletet viszonzásul. Midőn azonban rámutattam a németországi származású, angol állampolgárságot nyert és brazilivá vedlett Stefan Zweig Ahasverus-pályájára és rajta keresztül arra a zsidó magatartásra, mely, szerény véleményem szerint, nem folytatható, a magukat »komplett magyarnak« valló honi elemek ismert nemzetközi szolidaritásuk alapján egyszerre hadsorokba tömörültek ellenem.”²¹³

A terhelt a Magyarország 1942. április 15-i számában „Egy nagykereskedő levele” cím alatt a következőket írta:

„Mostanában látom egyre tisztábban, hogy nálunk a múlt században a két-fajta »emancipációt« milyen igazságtalanul hajtották végre.²¹⁴ Mert a zsidókat valóban emancipálták és felszabadították a gettóból, körülbelül egymillió zsidót.”²¹⁵

Terhelt az Esti Magyarország²¹⁶ 1942. május 20-i számában „Razzia Marokkóban”²¹⁷ cím alatt a következő cikket írta:

„Néhány esztendeje egyik politikusunkkal ebédeltem a Duna-korzó egyik éttermében. A szóbanforgó politikus nagy világjáró volt és lelkesen emlegette, egyetlen állam fővárosában sem találunk ilyen csodálatosan szép helyet, mint a mi pesti Dunapartunk, szemben Budával, a várhegygel. De miénk volt-e Budapestnek ez a csakugyan tündéri darabkája? Én mindig olyan idegenül éreztem itten magamat, ha betévedtem, akár Honoluluban, ha oda sodort volna a végzet. Mindig az volt az érzésem, mintha gyarmaton lennék: *a hódítók ültek, pöffeszkedtek, fogyasztottak, s néha-néha virágárus vagy kéregető képében odatévedt egy-két bennszülött, de a szemfüles pincérek egykettőre elhessegették őket, mintha lep-rások volnának.*

Esztehdők óta nem is jártam erre a helyre, vasárnap azonban ismét betévedtem. Fáradt voltam, pihenni szerettem volna, besompolyogtam tehát a kávéházba s a pincér azonnal megérezte rajtam az idegen, a »bennszülött« szagát,

213 Találó Féjára egy nekrológ megállapítása: Zweig „halála szomorú igazolás és nem kívánt elégtétel azok számára, akik mindig kétséggel figyelték írói működését és aggodalommal látták benne a lélek eltévelyedését.” Hidvégi Jenő Gyula: Egy öngyilkos fejfájára (Stefan Zweig útja). *Magyar Kultúra*, 1942. május, 139.

214 A Vádiratban aláhúzással kiemelt szövegrész.

215 Többszörösen félrevezető a kiemelés. Először is azt sugallja, mintha a zsidók emancipálása lett volna igazságtalan. Valójában a jobbágyfelszabadításra vonatkozik, a parasztság közép-rétegbe jutásának nehézségeire, a társadalmi mobilizáció hiányára. Ráadásul nem Féja szövege, hanem idézet egy textilnagykereskedő barátja leveléből.

216 Valamennyi inkriminált újságcikk az *Esti Magyarországb*an, a lap délutáni kiadásában jelent meg. A vádirat a teljes cikket idézi.

217 A helyes cím: Razzia „Mekkában”.

erélyes udvariassággal a legrosszabb asztalhoz próbált kalauzolni. Én azonban a terem végébe ültem, mert kíváncsi voltam a közönségre. Alaposan szemügyre vettem a szórakozókat, kettő kivételével valamennyien az »üldözöttek« közé tartoztak. Önkéntelenül átfutott rajtam az érzés, hogy milyen jó dolog itthon »üldözötnék« lenni. Fajsorsosaik rémtörténetekkel kürtölik tele a világot, a »rém-ségek« elszenvedői pedig nyugodtan fogyasztják a legdrágább ételeket és a pecsétes borokat. Közben beperdült a magyar dizőz és olyan szolgálai alázattal elégítette ki ennek az »üldözött« rétegnek torz és perverz ízlését, hogy az én arcom égett a szégyentől.

Egyik hétköznap ismét dunaparti kávéházba kellett mennem. Egyik újságíróbarátom hívott a jellegzetes kávéházba és igen érdekes adatokat közölt a honi »ponyvairodalomról«. Leültünk egyik kedvezőbb fekvésű asztalhoz, de nemsokára a pincér igen erélyesen másfelé küldött, mert bevonult egy »nagyság«. Ez a két tapasztalat elegendő volt arra, hogy néhány esztendeig ismét elkerüljem ezt a vidéket. Megállapítottam, hogyha magyarok között akarok lenni, felülök a vonatra, utazom néhány órát és leszállok Szolnokon, Kecskeméten vagy Cegléden. A Duna-korzóra azonban többé nem megyek, mert itt »üldözönek« és nemkívánatos »benszülötnék« számítok. Itten legfennebb a Buchwald-néni²¹⁸ székein jut nekem hely a többi »üldözővel« együtt, innen nézhetjük, hogy az »üldözöttek« miként »szenvednek« és »vergődnek« a rakott asztalok mellett.

Tegnap azonban fordulat történt a pesti Dunapart ügyében. Délután razzia volt és a *rendőri jelentés szerint egy csapásra »mindössze« négyszáz olyan egyéniségnek a nevét írták fel, aki nem tudja igazolni, hogy mit keres voltaképpen Pesten.* Aligha fér szó azonban ahhoz, hogy az illetők mégis »keresnek«, mert különben nem szórakoznának a főváros egyik legdrágább helyén.

A pesti Dunapart mindenesetre megtisztult. A magyar közönség feladata már most, hogy ezt a helyet elfoglalja. Mert különben az a vád hull majd fejére, hogy önként engedi át a terepet azoknak, akikre később haragszik, mert ügyesen éltek az alkalommal. Nem sokra megyünk, ha csak hangoztatjuk, hogy a Duna-korzó legyen magyar. Tegyük azzá.”

Miáltal terhelt nyomtatványon huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy a demokráciaellenes irányzatok elterjesztése és megerősítése végett és a felekezeti gyűlölet felkeltése és ébrentartása céljából a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja és az országra káros irányba terelje.

A vád tekintetében a tárgyalásra a Nbr. 20. §-a és a Bp. 16. §-ának 1. bek. értelmében a Budapesti Népbíróság bír hatáskörrel és illetékességgel.

218 Buchwald-néni: foglalkozás a régi Budapesten az 1890-es évektől. Buchwald Sándor fémbútorgyáros vas karosszékeket telepített a pesti közterületekre. A Buchwald-nénik – általában egyszerű idős hölgyek – az ő megbízásából járták a parkokat és sétányokat, s szedték be a pénzt a székek használatáért. 1919-ben a főváros megvonta a díjbeszedési jogot.

A megidézendők jegyzékét vádiratom végén közlöm.

Indokok:

A terhelt a vád tárgyává tett cikkeit a német győzelmek alatt, a zsidótörvények idejében írta. A cikkeket nyilván a német győzelmek hatására írta, mert a német vereségek idejében terhelt visszavonult az írástól.²¹⁹

A nyomozás adatai alapján a vádiratom indítványi részében körülírt tényállás állapítható meg.

Az ekként elkövetett cselekmény a vádiratom indítványi részében meghatározott bűncselekményt megvalósítja.

A terhelt ténybeli beismerésével és a megidézni indítványozott tanúk vallomásaival a vád tárgyává tett tényállás bizonyítható, a vádemelés tehát indokolt.

Budapesten, 1947. november 4. napján

dr. Aczél Endre sk. néppügyész, dr. Noszko Imre sk. vezető néppügyész h.²²⁰

*

A vádirat alapja az a vélelem, hogy Féja Géának szerepe volt a zsidóságot ért borzalmak előidézésében. Ezt Major Róbert is elvetette, az ügy leállítása szintén cáfolja.

Antiszemita volt-e Féja Géza? Erre a kérdésre sem igennel, ahogy nemmel sem lehet felelni. Nincs nagybetűs „A ZSIDÓ” és nincs nagybetűs „AZ ANTI-SZEMITIZMUS”.

Féja nem kirekesztő. Politikai nemzetfogalmába természetszerűen beletartoztak zsidó honfitársaink: „Nemzeti önállóságunk és függetlenségünk legfőbb biztosítója a magyar politikai nemzet. [...] A jogfosztás mindig a politikai nemzet erejének csökkentésével, megcsapolásával jár.”²²¹

Nem „faji” alapon támadta a nagytőkét: „A zsidójavaslat bábái különbséget tesznek keresztény tőke és zsidó tőke között. Újabban pedig életre segítették a keresztények által adminisztrált zsidó tőke megváltó fogalmát. Síppal és dobbal, szónoklatokkal és jelszavakkal hirdetik, hogy egészen más lesz a nagytőke szerepe, ha a bankok és vállalatok íróasztalainál keresztény fiatal emberek foglalnak majd helyet. [...] csak nagytőke van, felekezeti megkülönböztetések

219 Féja Géza az 1944. március 19-i német megszállásig saját néven, a nyilas hatalomátvételig névtelenül jelentette meg a cikkeit.

220 [Hátoldal] „A tárgyalásra idézendők: Féja Géza terhelt. Tanúk: Stella Adorján, Boross Elemér, Horváth János, Fodor József [lakcímük feltüntetésével] Láska iroda. 2 pld. az össz. nyom. iratokkal a Budapesti Népbíróságnak, 1 pld. az ÁVO Nünek, 1 pld. az Ítélet szerkesztőségének. Vádirat! Lajstromba! Vádkönyvbe!”

A tanúként ugyancsak kihallgatott, Fájára kedvező vallomást tett Dernői Kocsis Lászlót az ügyész nem idézte tanúként. Az „Ítélet” *A Népbíróság Közlönye* című hetilap 1947–48-as számaiban nincs arról hír, hogy vádiratot adtak volna ki Féja Géza ellen, ill. azt visszavonták.

221 Féja Géza: *Építés. Kelet Népe*, 1938. június, 139–140.

nélkül, s a nagytőkének megvannak a maga törvényei, megvan a maga nemzetközi magatartása és szerepe.”²²²

Gonosznak tartotta azt a vádat, hogy Trianon, a magyar összeomlás a radikális zsidóságnak vétke, azt a propagandát bűnösnek, amely „társadalmi hibákért végítéletet akar tartani a zsidóság felett”.²²³ Tárnyilagos a fejlődésrajza, amelyben a zsidóság sokat emlegetett térfoglalását írja le: „nagybirtokkal, hitbizománnyal s dzsentrivel túlterhelt, feudális színezetű társadalomban építettek ki a korszerű ipart, kereskedelmet és hiteléletet. Erre az útra mentek, mert más útra nem mehettek. Egyik részük mindent el is követett, hogy az uralkodó társadalomba beolvadjon.”²²⁴ „A gazdasági életben teret foglalt zsidóság második és harmadik nemzedéke lassan benyomult a szabad szellemi pályákra is. Ez a zsidó réteg modern polgári gondolkodást honosított meg, állást foglalt a feudalizmus, a dzsenti s az európai fejlődésből elmaradt középosztály szelleme ellen. Fölkarolta a haladó szellemű magyar irodalmat s minden erejét megfeszítette, hogy modern városi életet teremtsen Magyarországon. Tagadhatatlan, hogy ez a zsidó polgárság jelentékeny szerepet játszott a modern magyar városi és kultúrélet kialakításában.”²²⁵ A keresztény középosztály elmulasztotta a modernizációt, nem teremtette meg a polgári életet. „Miért nem állott a magyar Génusz olyan kimagasló képviselői mellé, mint Ady Endre, Móricz Zsigmond? Miért nem vette fel a harcot a még megmaradt feudális csökevényekkel szemben? Miért nem tódult a szabad pályákra? Miért nem szerzett európai látókört?”²²⁶

Féja az asszimiláció híve volt, tehát befogadó. „Tekintsen mindenkit magyarnak, aki őszinte sorsközösséget vállal a néppel” – inti a fiatalokat.²²⁷ „A magyar népközösség életébe és szellemébe kell beleolvadnunk, a magyar népközösség történelmi küzdelmeit kell vállalnunk, hogy igazán magyarok legyünk, vagy lehessünk. A zsidóságnak is csak ez az út lehet az útja.”²²⁸

A fiatal Féjára nagy hatással volt Bartók és Kodály munkássága, ő maga népmeséket gyűjtött és adott közre,²²⁹ a népi kultúrában, zenében, dalokban,

222 „A zsidóság haditerve”. *Magyarország*, 1938. április 27., 5. A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról hozott, ún. első zsidótörvény a cikk szerint „csupán zártszámú politikai étvágyat akar kielégíteni, csupán a politikai janicsársápnak kíván elhelyeződést biztosítani.” Féja egyik aláírója a törvény elleni tiltakozásnak.

223 A zsidók útja. *Magyarország*, 1938. május 5.

224 Uo.

225 Hol bukott el a nemzeti egység? *Magyarország*, 1938. április 24., 11.

226 Uo.

227 A zsidóság haditerve. *Magyarország*, 1938. április 27., 5.

228 Akik alul vannak. *Magyarország*, 1938. május 12., 7.

229 *Mesélő falu. Eredeti magyar népmesék és mondák*. Összegyűjtötte Féja Géza. Budapest, 1934, Magyar Könyvbarátok. „E mesegyűjtemény megjelenésének okát ne a véletlenben keressük. Szerves része ez a könyv egy folyamatnak, az egyetemes magyar művelődés új korszakának, oda tartozik Bartók és Kodály gyűjtései, a sárközi s kalotaszegi népművészet remekei s a legújabb magyar írók művei mellé. A magyarság egyre jobban hazafelé tér, befelé tér, nem mintha

mesékben kereste és találta meg irodalomszemlélete alapjait. Korai kritikáiban, tanulmányaiban már körvonalazódott az a vonal, amelyet 1956 után majd Németh László ír le összefoglalóan, fejt ki, s adja a Bartók-modell nevet.²³⁰

Féja *Magyar irodalomszemlélete* kánon. A kánonok jellegük szerint kirekesztőek a Szentírás könyveit, dogmákat, irodalmi irányzatokat illetően egyaránt. Féja zsinórmértékén kívül esett: „a hivatalos körök által pártfogolt álnemzeti kultúra”,²³¹ éppúgy, mint az az irodalom, amelyik „az európaiság mázáat kente magára. Nem törődött sokat kultúránk gyönyörű hagyományával, nem ismerte belső törvényeit, hanem az európai kultúra függvényének tekintette. Ez a legrosszabb értelemben vett »balkáni« felfogás, mely mindig kívülről keres igazolást. Ezt a felfogást terjesztették egyrészt ama filológusok, akik minden igazi irodalmi készség és élmény hiányában a betegesen túlzott hatáskutatásokra vetették magukat. De ezt a felfogást terjesztették azok az írók is, akik gyökértelen társadalmi helyzetüknél fogva az európai irodalom egyes jelenségeinek másod- és harmadkifejezésére szorítkoztak. [...]”²³² Féja szerint ez utóbbiak „a legkiáltóbb bizonyságok a zsidók asszimilációjának sikertelenségéről”.²³³

Féja zsidósággal kapcsolatos állásfoglalásaiban itt érünk kritikus ponthoz. Alapjaiban nem az a baj, hogy egyesek (Szomori, Heltai, Molnár, Ambrus, Hunyadi, Földi, Kassák stb.) kimaradtak a kánonból, amit a vádirat antiszemitizmusnak tekint. „Az irodalomtörténetnek egyikükkel sem akadt dolga, távolról sem zsidóságuk, hanem természetük ipari jellege miatt”²³⁴ – mondja Féja, nem is éppen rólok. De *gustibus non est disputandum* – mondhatjuk, de ennél súlyosabb a kérdés.

Az asszimilációt pártoló, befogadó Féja nem tudta beilleszteni a magyar kultúrnemzetbe azokat a magyar-zsidó írókat, akik több ezer éves kultúrájuk, népi tradíciójuk megőrzésével asszimilálódtak. A magyar irodalmon belül kialakult egy jellegzetes irányzat. Szerinte ez kevés volt, a zsidóság: „Nem bocsátott eléggé mély gyökeret a magyar életbe, röviden szólva: nem asszimilálódott még eléggé.”²³⁵

Úgy gondolom, magával a kánonnal van baj. A kánon kizárólagos értékválasztás, a kultúra, az irodalom értékvilága viszont plurális. Nem kánonra lett volna szükség, hanem az értékek egyezségére.

*

lemondana szellemének nagy igényeiről, messzire nyúló törekvéseiről, sőt: a mélyek nedveivel, melegével meggazdagodva akar újra s igazán a magasság felé indulni.” I. m. 5. Németh László 1957-ben a Magyar műhelyben ugyanezt „nemzetén át az emberiséghez” szólásnak nevezte. Németh László: *Kiadatlan tanulmányok*, II. Budapest, 1968, Magvető, 202.

230 Első közlése: Magyar Műhely. *Kortárs*, 1957. január, 45–57.

231 Építés. *Kelet Népe*, 1938. június, 139–140.

232 Uo.

233 *Magyar irodalomszemlélet*, 73.

234 Uo.

235 Hol bukott el a nemzeti egység? *Magyarország*, 1938. április 24., 11.

A publicista Féja hangja a '30-as évek végétől kétségtelenül változott. Sok minden befolyásolta. Magánélete: házassága és válása; jogerős, felfüggesztett, bármikor végrehajtható ítélete; az új sajtótörvény: a kenyéradó Magyarország kormányparti fordulata; az ország háborúba lépése; a kormányzói kegyelem és még sok minden lehet magyarázat, mentség is. Két indok, amelyre Féja kihallgatásakor hivatkozik, semmiképpen sem: „Azt kellett mutatnunk a németek felé, hogy a magyar kormány intézi a zsidókérdést”; „bizonyos mértékben közeledtem a középosztály lelkeségéhez, mert reá akartam hatni, ezt a réteget szerettem volna a középén, a »magyar vonalon« megtartani”.

„A jövő majd megítéli: helyesen cselekedtem-é, s cselekedhettem volna-é másként?”²³⁶ – írta 1946-ban egyik levelében Supka Magdolnának. Két bő emberöltő messzisége azt mondatja: téves lett volna népellenes bűncselekmények miatt elítélni és bebörtönözni, ahogy téves lenne elismerni, hogy mindig helyesen cselekedett. Igen, cselekedhetett volna másképp, másképp kellett volna cselekednie! Pontosabban, vissza kellett volna csavarnia a töltőtolla kupakját mielőtt olyan borzalmakat ír, mint a *Razzia „Mekkában”*. Magam úgy gondolom, hogy – miközben személyesen közbenjárt zsidó író társaiért – publicisztikájában a háború kitörése után is éreztetni kellett volna (ahogy lehet) szolidaritását az üldözöttekkel.

IRODALOM

- BNB jegyzőkönyv*: A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1946. A bevezetőt írta Kállai Gyula, az MSZMP KB tagja, a Hazafias Népfront elnöke. Budapest Főváros Levéltára Forráskiadványai VII. Budapest, 1975.
- Cseres: Cseres Tibor: *A Viharsarok árnyékában. Elveszített és megőrzött képek*. Budapest, 1978, Magvető, 252–256.
- Dér*, 1987: Dér Endre: Féja Tomiban. *Békés megyei Népiújság*, 1987. november 21., 9.
- E. Kovács: E. Kovács Kálmán visszaemlékezése, Balogh Ferenc archívuma. Visszaemlékezését Balogh Ferenc békéscsabai könyvtáros bocsátotta rendelkezésemre az 1980-as években.
- Feitl: Féja Géza és a Magyar Kommunista Párt, 1945–1946*. Lerner Pál jelentése Féja Géza ügyében 1946. január 25. Közreadja Feitl István. www.polhist.hu
- Féja*, 2001: Féja Géza: *Csabai nappalok és éjszakák. Napló- és levélrészletek*. Válogatta és összeállította Féja Endre. Békéscsaba, 2001, Békés Megyei Könyvtár.
- Féja*, 2003: *Féja Géza levelezése*. Válogatta, összeállította Féja Endre. Nap Kiadó, 2003.
- Följelentés*: Följelentés. *Szép Szó*, 1938. december, 247–252.
- Illyés*: Illyés Gyula: *Naplójegyzetek, 1929–1945*. Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte Illyés Gyuláné. Budapest, 1986, Szépirodalmi, 361.
- József Attila*: József Attila Összes Művei III. Cikkek, tanulmányok, vázlatok. Sajtó alá rendezte Szabolcsi Miklós. Budapest, 1958, Akadémiai.
- Lakatos*: Dr. Lakatos István: *Németh László életrajzi kronológia, 1901–1948*. Budapest, 1997, Argumentum Kiadó.
- Lélekben: Lélekben társak. Supka Magdolna és Féja Géza levelezése 1937–1976*. Nap Kiadó, 2013.
- Németh*: Németh László *Homályból homályba*. Életrajzi írások. II. kötet. Budapest, 1977, Magvető–Szépirodalmi Kiadó.
- Tilkovszky*: Tilkovszky Loránt: Vád, védelem, valóság. Basch Ferenc a népbíróság előtt. *Századok*, 1993, VI. sz., 1393–1450.

236 *Lélekben*, 235–236. 1946 Pünkösöd után, kedden [június 2.].